

שיח בין-דורי: הערות על הסוציולוגיה של דורות

חנה הרצוג*

הרשו לי לפתוח בכמה מילים אישיות: סמוך להופעת ספרו של ליאון דורות מזה ומזה (*Generations Apart*, 1981) ערך החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה של אוניברסיטת תל אביב ערב בנושא "מין וגיל כסוגיות חברתיות". ההזמנה להשתתף בערב ההוא הייתה לי לכבוד, משום שזה היה זמן קצר לאחר שקיבלתי את התואר דוקטור והצטרפתי לחוג כמרצה מן השורה. אגב, הכרטיסיות שהכנתי להרצאה באותו הערב עדיין שמורות עמי! כאז כן עתה אני רואה זאת לי לזכות ולכבוד להשתתף בערב לכבוד ולזכרו של ליאון המורה, החבר ואיש הרוח. ליאון – בעבודתו המחקרית האקדמית, בתרומתו לקהילת החוקרים כמייסד והעורך הראשון של כתב העת פלילים שהוציאה הפקולטה למשפטים בתל אביב, כעורך הראשון של סוציולוגיה ישראלית, ובמעורבותו הציבורית – מסמל בעיניי שילוב מדהים של חוקר, אינטלקטואל וסוציולוג ציבורי. הוא היה סוציולוג ציבורי עוד לפני שהמושג חלחל לשיח האקדמי והציבורי והפך למושג למחקר, לדיון ולביקורת על דרכה של האקדמיה ועל תפקידה בקהילה המקומית. הדברים שכתב וחקר מצטיינים בעומק וברוחב תיאורטיים ואמפיריים, אך בו בזמן הם היו מכוונים לתיקון עולם. לא הייתה בו טיפת ציניות. הייתה לו מחויבות אדירה ליושר אינטלקטואלי ולצדק חברתי בתוך האקדמיה ומחוצה לה.

ספרו דורות מזה ומזה עוסק בגנאלוגיה של עוינות בגירים כלפי ילדים ובני נוער. הוא מציג אותה כאנטיתזה לגישה הפרוידיאנית המדגישה את הדחפים ההרסניים של ילדים כלפי הוריהם. אך ספרו אינו עוסק רק ביחסי הורים וילדים ביולוגיים. בעיניו זו רק מטפורה. מה שמעניין אותו כסוציולוג הוא שאלה המתקשרת לסוציולוגיה של דורות: מה טיב המפגש בין שני דורות, שמתקיימים ביניהם יחסי כוח אסימטריים משתנים, ושלושת כל אחד מהם משאבים מסוג אחר, או בלשונו, כיצד נפגשים בהווה שני דורות עם עבר ועתיד אסימטריים? כיצד הם חולקים מרחבי חיים משותפים בתנאים אלה? הוא מזכיר לנו שבמפגש הבין-דורי מהדהדות הבעיות הקיומיות העומדות בפני כל דור. הצעירים מתמודדים עם שאלות של זהות,

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

1 בערב עיון זה, מלבד ליאון שלף שעסק ביחסי דורות, חיים חזן שעסק בקשישים ושולמית אלוני שדיברה על זכויות אדם (הכוללים גם אישה, ילד וקשיש), הוזמנתי אני לדבר על מין (המילה מגדר טרם הומצאה, והמושג ג'נדר טרם חלחל לשיח המקומי). תחום התמחותי באותה העת היה עדתיות, ואת עבודתי על ויצ"ו הכירו מעט מאוד אנשים, ולכן הנחתי אז, וגם היום אני סבורה שלא טעיתי, שהוזמנתי על תקן אישה, אז גם צעירה, אם לדבר גם במושגי גיל שהיו בכותרת ערב העיון. עובדה זו, שאף ציינתי אותה בפתח הרצאתי, הייתה התובנה הפמיניסטית הראשונה שלי בחיי האקדמיים. ההרצאה שהכנתי חייבה אותי לשקוע בספרות המחקרית בנושא, וזו הפכה ליסוד מרכזי בחשיבתי הסוציולוגית. ברבות הימים למדתי שחשיבה זו הייתה גם חלק בלתי נפרד מתפיסת עולמו של ליאון, שאותה מימש בחייו הפרטיים, לצד רינה רעייטו, שהייתה בין החלוצות שהביאו לידיעת הציבור הגות הפמיניסטית בעברית (שלף, סיקס, קאופמן, מאיר-לוי ווינברגר, 1975).

חיפוש אחר אוטונומיה ופילוס מקום משלהם במרחבים הפרטיים והציבוריים, ואילו המבוגרים מתמודדים עם הצורך להעביר את השרביט לדור הבא. זוהי התמודדות הדורשת התחלקות בכוח וביוקרה, והיא מלווה בקנאה, בפחדים, בחשש מאובדן שליטה וסמכות, ובפחד מפני המוות, מפני החידלון העומד בפתח, שאינו מוות פיזי דווקא, אלא להפך, האיום הוא המוות החברתי, אובדן הקול, העובדה שהעמיד שייך לצעירים. במובן זה הדיון של ליאון בסוציולוגיה של דורות, כמו בכל תפיסתו הסוציולוגית, מצביע על הצורך להבין כל אחד מהשחקנים בזירה החברתית במסגרת האינטראקציה המתקיימת ביניהם (Sheleff, 1981, p. 290).

ניתוחו את הדור הצעיר ממקם את עבודתו של ליאון בתוך התפיסה המנהימית של חוויות דוריות המעצבות התנהגויות ומובילות לאי שקט חברתי ולשינוי. ליאון מציע את הקטגוריה של דורות כקטגוריה חברתית חשובה לניתוח חברתי. הוא רואה בה קטגוריה מבנית חברתית, מהותנית, מרכזית לניתוח חברתי, עד כדי כך שהוא קובע: "אפילו אם תתכונן חברה ללא מעמדות, אפילו אם ייעלמו כל הדעות הקדומות והאפליות הגזעיות, האתניות והדתיות, אפילו אם ישיגו נשים את שחרורן במשפחה ובחברה, עדיין תיוותר הבעיה של קבוצת המיעוט המקופחת: הקטינות של הקטינים (the minority of minors)" (Ibid., p. 316, תרגום חופשי – ח"ה). גם אם אינני מקבלת את גישתו המהותנית לסוגיית הדורות, אין ספק שהממד הדורי משחק תפקיד חשוב במאבק על הגדרת השיח הסוציולוגי ושינויו, וכך גם הלהט המלווה שיח זה. וממקום זה אני מבקשת לחבר את עבודתי עם עבודתו של שלף ולטעון שדורות, וליתר דיוק יחידות דוריות, הן שחקניות מרכזיות בעיצובה של חברה. ניתוח של יחסים בין יחידות דוריות מציע כלי אנליטי המאפשר לבחון בה בעת כוחות וקולות שהתמסדו וכאלה שנדחקו לשוליים במאבק על הגדרת גבולות, זהות ומהות הסדר החברתי (וראו הרצוג, 2007, 2009).

דור אינו רק המשגה סוציולוגית, אלא גם תוצר של הבניה חברתית ושל הגדרה תרבותית. בני הדור אינם מוגדרים רק על ידי מאפיינים ודפוסי התנהגות המאותרים ומוכללים על ידי סוציולוגים, אלא חולקים סמנטיקה דורית משותפת: יש להם הנחות משותפות על הפרשנות של ניסיון חייהם, על הבנת עולמם במרחב הזמן, על הזיכרון הקולקטיבי המשותף להם, ועל הדיבור על חוויות אלו. יתרה מזו, תת קבוצות או יחידות דוריות יכולות לפרש את החוויה הדורית במגוון אופנים, כלומר לא כל בני התקופה חווים ומפרשים את החוויות הקיומיות באופנים דומים, ומכאן פניה המרובים של התגובה הדורית. לבני היחידות הדוריות יש ביוגרפיה קיבוצית משותפת, וההגדרה הדורית העצמית מתרחשת בתוך תהליך היסטורי ואל מול מאורעות היסטוריים. אלה באים לידי ביטוי בשיח ובפרקטיקות ההופכים את היחידה הדורית לשחקנית חברתית, המגיבה מתוך ניסיון החיים אל הניסיון וכנגדו.

מושג הדור – הממקם קהילות קוגניטיביות, תרבותיות, בעלות סמנטיקה דומה, בתהליכים חברתיים ובהקשרים היסטוריים – מאפשר להצביע על תקופות היסטוריות שבהן יש גיבוש דורי רחב, פעיל והגמוני, ועל תקופות שבהן המיסוד רופף, נזיל ומקוטע. הביטויים הארגוניים והמוסדיים משתנים אף הם לפי ההקשר ההיסטורי והחברתי, ולכן חייבים להיות חלק מהניתוח הסוציולוגי. המחקר האמפירי המתבקש הוא התחקות על התגבשותן של יחידות דוריות ועל השיח שהן מנהלות עם דורות קודמים ובינן לבין עצמן.

דוגמה קצרה: דמיון החברה באמצעות סיפור השסעים – הנובע מתפיסת בינוי אומה ומדינה ומיווג גלויים – נעשה הגמוני בשיח הסוציולוגי. המחקר הסוציולוגי היוצא מפרדיגמה דורית

ישאל מי הם נשאי הדוריים של דמיון זה? כיצד הוא מוסד והיה לשיח דומיננטי? האם ומתי הוא הוחלף? המבט הדורי יגלה שבאותו הזמן ממש היו יחידות דוריות אחרות שדמיינו את החברה באופן אחר, והן נדחקו לשולי החברה, ובמקרים רבים גם סיפורן נעלם מעין המחקר ומהתודעה הפוליטית-חברתית. השאלה אילו דמיונים חלופיים דחקה התפיסה הדומיננטית צריכה גם היא להיחקר, שכן גם הם וגם אופני ההתמודדות עמם הם חלק מהמארג החברתי. ניתוח דורי תובע אפוא מבט גם אל השוליים ומהשוליים. כאן אני מתחברת לעמדה נוספת של ליאון בספרו דורות מזה ומזה. הביקורת שלו על פרויד הייתה שבהעדפתו את עמדת האב על פני הבנים, פרויד מיקם עצמו בצד של החזק נגד החלש, המנהיג למול המונהג, הממסד השולט נגד המורד.

בתפיסתי התיאורטית המבט מן השוליים מצמיח הבנה אחרת של חברה. יתרה מכך, יש להביא בחשבון שהחוויה של שוליות הופכת לחוויה מעצבת של דורות אחרים. יחידות דוריות צומחות לעתים בו בזמן ולעתים בזמנים ובתנאים שונים. לדוגמה, אטען שש"ס והקשת הדמוקרטית המזרחית (להלן הקשת) הן ביטוי של יחידות דוריות המורכבות מילידי הארץ, דור שני למהגרים מארצות ערב, המגיבים לחוויות ההדרה על בסיס אתני. שתי קבוצות אלה מאתגרות את שיח השסעים הבינארי המפריד בין אשכנזים למזרחים. הן מכוננות מרחבי שיח ופרקטיקות חדשים של זהויות ממוקפות, משמוע דורי ומימוש דורי בתגובה להתנסויות של אפליה והדרה שלתוכן נולדו ושהיו חוויה מעצבת מרכזית בהתבגרותם החברתית. חוויית ההדרה והשוליות העומדת בבסיס התארגנותה של ש"ס היא כפולה. מצד אחד, היא תגובה לחברה החילונית הציונית שדחתה את אורח החיים הדתי-מסורתי של המזרחים. היא בחרה בזוהר דתית חרדית אך לאומית בעיקרה. הקשת, לעומת זאת, הגדירה עצמה למול אותה חוויית הדרה כ"אוניברסלית בערכיה ומזרחית ביעדיה". יעדיה של התנועה הוגדרו במונחים אוניברסליים (צדק חברתי, שוויון, דמוקרטיה), אך אלו נבחנים מן המיקום של מי שסומנו כאחרים, כמזרחים, שמשקפים את החוויה המזרחית של דור ילידי הארץ (וראו פירוט אצל הרצוג, 2007).

המבט הדורי אינו מייצר סיפור לכיד ואחיד. להפך, הוא מאפשר להסתכל בעת ובעונה אחת על מרחבי שיחים הממשיכים להתקיים ברוח שיח של דורות קודמים, אך גם על מרחבים חדשים שיש בהם מן החידוש, האתגור וההתרסה. דורות ניתנים להבנה רק כתופעות תלויות הקשר, ולכן ניתוח דורי אינו מציע סיפר-על, אלא מבט לבחינת מרחבי שיח מתחרים בהקשרים חברתיים מרובי פנים.

ולסיום עוד דוגמה קצרצרה וחלקית של ניתוח דורי: ניתוח דורי ילמד אותנו שבניגוד לדורות הקודמים של ילידי הארץ, שחוויות של מלחמות היו עבורן חוויות מעצבות, הדורות שבגרו לאחר 1967 הפכו מלוחמים לחיילים מתחזקי כיבוש. ככל שהמלחמה פינתה את מקומה לשגרת כיבוש, החלה להישאל יותר ויותר השאלה כיצד הכיבוש ונרמולו מעצבים את החברה בישראל. הכיבוש המתמשך העלה יחידות דוריות משמאל: סרבני מצפון כמו אנשי תנועת "יש גבול", סרבני מצפון במלחמת לבנון, סרבני השירות בשטחים, תנועת "פרופיל חדש", תנועת "שוברים שתיקה", וכל זאת בצד פעילות מחאה של נשים שהציעו הגדרות קיבוציות חלופיות כבסיס לאזרחות ולהגדרת גבולות הקולקטיב והגבולות הטריטוריאליים. אין פלא שסוציולוגים בני היחידות הדוריות האלה נמשכו לחקר תופעות אלה, שכן הם בגרו בתוך חברה שבה הכיבוש נעשה חוויה מעצבת ושאלה קיומית. בניתוח דורי במובן המנהימי

לא הגיל הכרונולוגי הוא החשוב, אלא החוויות ההיסטוריות המעצבות. מנהיים היה מודע לכך שלעתים דור מאתגר נאחו במורי דרך שאינם בהכרח בני גילו הביולוגי. בהקשר זה שמור לליאון מקום של כבוד גם בכתיבתו המדעית, למשל על סרבנות מצפון (שלף, 1989), וגם בפעילותו הפוליטית, בין היתר ב"עד כאן", תנועת המחאה האוניברסיטאית נגד הכיבוש, שהיה בין מייסדיה ואף מי שהציע את שמה (שוקד, 2002).

ובמילים האישיות שפתחתי אני מבקשת לסיים: ברפלקסיביות הרבה של כתיבתו ביקש ליאון, בדרכו שלו, לבנות יחסים בין־דוריים המתגברים על הקשיים שהוא עצמו ניתח אותם וראה בהם חלק בלתי נפרד מהמארג החברתי: המתח הבין־דורי. המפגש הבין־דורי בינינו עמד בסתירה מוחלטת לתזה הסוציולוגית שלו, אולי בכחינת היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. בעבודה המשותפת שלנו בהקשרים שונים בקמפוס, בייחוד בעת שכיחתי כראש חוג, וכן באופן שבו העביר אליי את שרביט עריכת סוציולוגיה ישראלית, התגלתה גדולתו כאדם וכחוקר. הוא כיבד גם את מי שלא הסכים עמו; הוא האמין בצדק ולחם להשגתו; הוא לא חשש מדורות חדשים; הוא לא חשש מצמיחה והתפתחות של אחרים לצדו או מפנייתם למחוזות חדשים; הוא לא ראה בהצלחת אחרים איום עליו, אלא להפך, הושיט יד לקידום. עמדותיו הערכיות והאמיצות היו לי מקור עידוד ותמיכה, ועל כך נתונות לו הוקרות ותודות.

מקורות

הרצוג, חנה (2007). "דור לדור יביע אומר": הדיאלקטיקה של יחסי דורות חברתיים ופוליטיים בישראל. בתוך חנה הרצוג, טל כוכבי ושמרון צלניקר (עורכים), דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל (עמ' 21-43). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

— (2009). דורות מזה ומזה: הצעה למבט דורי על השיח הסוציולוגי. סוציולוגיה ישראלית, י(2), 259-285.

שוקד, משה (2002). דברים שנישאו על ידי פרופ' משה שוקד מהחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה בערב פרישתו של ליאון שלף מאוניברסיטת תל אביב. אוחר ב-5 ביוני 2009 מתוך www.sheff.com/index.cfm?fuseaction=sheff.12728

שלף, ליאון (1989). קול הכבוד: סרבנות מצפונית מתוך נאמנות אזרחית. תל אביב: רמות. שלף, רנה, סיקס, שרה, קאופמן, שלומית, מאיר-לוי, הוני ווינברגר מרגלית (תרגום ועריכה) (1975). אשה, נשים, נשיות. תל אביב: התנועה הפמיניסטית בישראל.

Sheff, Leon (1981). *Generations apart: Adult hostility to youth*. New York: McGraw-Hill.